

UOT 595.44

Ş.İ.Xasayeva

*Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi, Zoologiya İnstitutu
shafa_xasayeva@mail.ru*

**BÖYÜK QAFQAZIN THOMISIDAE (ARACHNIDA: ARANEAE,
THOMISIDAE) FƏSİLƏSİNƏ AİD BƏZİ HÖRÜMÇƏK
NÖVLƏRİNİN QIDA SPEKTRİ**

DOI: 10.30546/2520-2049.72.2.2024.224

Açar sözlər: Araneae, Thomisidae, Böyük Qafqaz Təbii Vilayəti, hörümçək, qida spektri

Məqalədə 2021-2023-cü illərdə Böyük Qafqaz Təbii vilayətində yaz, yay və payız ekspedisiyaları zamanı aparılmış tədqiqatların nəticəsindən bəhs olunur. Müşahidələr zamanı Thomisidae fəsiləsinə aid 4 növ hörümçəyin (*Thomisus onustus* Walckenaer, 1805, *Xysticus acerbus* Thorell, 1872, *X.cristatus* (Clerck, 1757), *X.kochi* Thorell, 1872) qidalanma xüsusiyyətləri öyrənilmişdir.

Ш.И.Хасаева

**СПЕКТР ПИТАНИЯ НЕКОТОРЫХ ВИДОВ ПАУКОВ
СЕМЕЙСТВА THOMISIDAE (ARACHNIDA: ARANEAE,
THOMISIDAE) БОЛЬШОГО КАВКАЗА**

Ключевые слова: Araneae, Thomisidae, Природная область Большого Кавказа, паук, спектр питания

В статье приводятся результаты исследований, проведенных в 2021-2023 гг. во время весенних, летних и осенних экспедиций в Природной области Большого Кавказа. В ходе наблюдений были изучены особенности питания 4 видов пауков, относящихся к семейству Thomisidae (*Thomisus onustus* Walckenaer, 1805, *Xysticus acerbus* Thorell, 1872, *X.cristatus* (Clerck, 1757), *X.kochi* Thorell, 1872).

Sh.I.Khasayeva

**FOOD SPECTRUM OF SOME SPECIES OF SPIDERS OF THE
FAMILY THOMISIDAE (ARACHNIDA: ARANEAE, THOMISIDAE)
OF THE GREATER CAUCASUS**

Keywords: *Araneae, Thomisidae, Natural region of the Greater Caucasus, spider, food spectrum*

The article presents the results of studies conducted in 2021-2023 years, during spring, summer, and autumn expeditions in the Natural Region of the Greater Caucasus. During the observations, the feeding habits of 4 species of spiders belonging to the family Thomisidae (*Thomisus onustus* Walckenaer, 1805, *Xysticus acerbus* Thorell, 1872, *X.cristatus* (Clerck, 1757), *X.kochi* Thorell, 1872) were studied.

Giriş

Böyük Qafqaz təbii vilayəti Azərbaycanın şimal-şərqində yerləşir. Böyük Qafqazın əsas hissəsi Baş Suayrıcı silsilədəki Tinov-Rosso zirvəsindən (3374 m) Bazardüzü zirvəsinə (4466 m) qədər, oradan Babadağ zirvəsinə (3629 m) və Babadağdan Xəzər dənizinin sahillərinə qədər olan əraziləri əhatə edir. Böyük Qafqazın fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərinin mürəkkəbliyini və landşaftlarının mühüm daxili fərqlərini nəzərə alaraq, burada Zaqatala-Lahıc, Qonaqkənd, Samur-Dəvəçi, Şamaxı (Dağlıq Şirvan) və Abşeron-Qobustan fiziki-coğrafi rayonları ayrılır [1, 2].

Material və metodlar

Tədqiqat işi 2021-2023-cü illərdə Böyük Qafqaz təbii vilayətində (Xızı, Siyəzən, Şamaxı rayonlarında və ətraf kəndlərdə) yaz (may ayının sonu-iyunun əvvəli), yay (iyul ayının sonu-avqustun əvvəli) və payız (sentyabr ayının sonu) ekspedisiyaları zamanı aparılmışdır. Gündüz müşahidələri (saat 11:00-dan 20:00-a qədər) hər fəsildə 7 gün olmaqla hər gün, gecə müşahidələri (saat 01:00-dan 05:00-a qədər) isə hər fəsildə 5 gün olmaqla hər gün aparılmışdır. Tədqiqatlar zamanı rast gəlinən növlər təyin olunması və ölçülməsi üçün içərisində 75%-li etil spirti olan şəffaf şüşə flakonlara yığılaraq laboratoriyaya gətirilmişdir.

Nəticələr və onların müzakirəsi

Böyük Qafqaz təbii vilayəti ərazisində Thomisidae fəsiləsinə aid 4 növ hörümçəyin qidalanma spektri ətraflı öyrənilmişdir. Aparılan müşahidələrdən aşağıdakı nəticələr əldə olunub:

***Thomisus onustus* Walckenaer, 1805**

Azərbaycanda Lənkəran təbii vilayətində [22], Göygöl Milli Parkında [19], Ağstafa [6, 22], Goranboy [7], Gədəbəy [8] rayonlarında və Böyük Qafqaz Təbii Vilayətində [15] qeyd olunub.

Növə tədqiqat ərazisində (Siyəzən rayonunun Qalaaltı kəndi və Şamaxı rayonunda) yaz aylarında rast gəlinib. *T.onustus* isti, quru yerlərdə, meşədə, otlaqlarda, yaşayır. Thomisidae fəsiləsinə aid olan digər hörümçəklər kimi bu növ də tor toxumur və öz şikarını çiçəklərin üzərində pusquda durmaqla ovlayır. Yetkin dişi fərdlər yerləşdikləri çiçəyin rənginə uyğun olaraq öz rənglərini dəyişib masqalanaraq ovladıqları böcək və quşları aldadırlar.

Polifaqdır, çiçəkləri ziyarət edən bütün həşəratlarla və hörümçəklərlə (*Araneae*) qidalanır. Bu növ böyük ölçüdə (bəzən öz ölçüsündən də böyük), hətta təhlükəli buğumayaqlıları da ovlayır. O, öz ovunu iki cüt güclü və genişlənmiş ön ətraflar ilə tutur, boynunun arxa hissəsindən sancıb öldürür. *T.onustus* həşəratları ovlaya bilmədikdə çiçəyin tozcuq və ya nektarı ilə qidalanır.

Müşahidələr zamanı 180 fərdə (50 erkək-28%, 70 dişi-39%, 60 yuvenil fərd-33%) baxılıb. Onlardan 13 erkək (7,2%) və 33 (18,3%) dişi qida obyektinə birgə tutulub. Şikarların tədqiqi zamanı məlum oldu ki, onlardan 5-i Insecta sinfinə: Brachycera, Nematocera, Hemiptera, Hymenoptera, Formicidae, biri isə Arachnida sinfinə: *Araneae* (*Xysticus kochi*, *Micaria rossica*, *Steatoda castanea*, *S. dahli*) aiddir (Cədvəl 1).

Cədvəl 1.

Thomisus onustus növünün qida tərkibi

Qida tərkibi	Şikarların sayı	%
Araneae	14	30
Eumerus strigatus	11	24
Tipula palidosa	10	22
Hymenoptera aculeata	5	11
Hymenoptera parasitica	3	7
Formicidae apterous	2	4
Cyphostetus tristriatus	1	2
Cəmi	46	100

***Xysticus kochi* Thorell, 1872**

Azərbaycanda Abşeron yarımadasında [14], Şəki-Zaqatala bölgəsində [15], Muğan düzündə [16], Lənkəran təbii vilayətində [11], Göygöl [18], İsmayilli [3], Şərur, Şahbuz [20], Şamaxı [12], Qobustan [9, 17], Xızı [13], Ağstafa [4, 6] rayonlarında qeyd olunub.

Böyük Qafqaz Təbii Vilayətində yetkin fərdlər apreldən dekabra qədər qeyd olunub.

Tədqiqat ərazisində (Xızı, Siyəzən rayonları, Şamaxı rayonunun Qaleybuğurd və Qaladərəsi kəndləri) *X.kochi* alçaqboylu, seyrək bitkilərin üzərində, çəmənlikdə quru otların arasında, qayaların ətəyində, daşların altında, xəzəlin arasında yaşayır. Herpetobiont növdür. Thomisidae fəsiləsinə daxil olan digər hörümçəklər kimi tor toxumur və öz qidasını pusquda durmaqla ovlayır. Polifaqdır. Əsasən həşəratların müxtəlif dəstələri və hörümçəklərlə qidalanır.

Müşahidələr zamanı 164 fərdə (66 erkək-40%, 98 dişi-60%) baxılıb. 16 erkək (27%) və 43 dişidə (73%) qida obyektləri var idi. Həmin 59 hörümçək öz şikarısını sormaqla qidalanırdı (36%).

Şikarların tədqiqi zamanı məlum oldu ki, onlardan 5-i Insecta sinfinə: Diptera, Hymenoptera, Hemiptera, Homoptera, Coleoptera, biri isə Arachnida sinfinə: Araneae (*Argiope lobata*, *Mangora acalypha*, *Thomisus onustus*, *Steotoda paykulliana*) aiddir. Qidanın çoxunu hörümçəklər və həşəratların sürfələri təşkil edirdi (Cədvəl 2).

Cədvəl 2.
Xysticus kochi növünün qida tərkibi

Qida tərkibi	Şikarların sayı	%
Araneae	23	39
Eumerus strigatus	2	3
Formicidae apterous	8	14
Eurygaster integriceps	2	3
Aphis craccivora	2	3
Melosoma populi	4	7
Süfrə (Coleoptera)	18	31
Cəmi	59	100

***Xysticus acerbus* Thorell, 1872**

Azərbaycanda Göygöl rayonunda [18] və Böyük Qafqaz Təbii Vilayətində [15] qeyd olunub.

Növə isti, quru, qumlu çəmənliklərdə, qayalıqlarda, alçaqboylu bitkilərin arasında rast gəlməmişik. Tədqiqat ərazisində (Xızı rayonu və ətraf kəndlərində) yetkin erkək və dişi fərdlər aprel - may aylarından görünməyə başlayır.

Müşahidələr zamanı 55 fərdə (16 erkək-29%, 29 dişi-53, 10 yuvenil-18%) baxılıb. 9 erkək (16%) və 21 dişidə (38%) qida obyektləri var idi. Hörümçəyin şikarlarının tədqiqi zamanı buğumayaqlıların 11 dəstəsinə (Araneae, Opilionida, Hymenoptera, Coleoptera, Hemiptera, Homoptera, Psocoptera, Collembola, Thysanura, Embia) aid 30 fərd şikar məlum oldu (Cədvəl 3).

Cədvəl 3.*Xysticus acerbus* növünün qida tərkibi

Qida tərkibi	Şikarların sayı	%
Opilio parietinus	5	17
Araniella cucurbitina	3	10
Formicidae apterous	4	13
Epilachna shrysomelina	3	10
Viteus vitifolii	1	3
Thrips tabaci	2	7
Tomocerus plumbeus	2	7
Euclismia conspurcata	1	3
Hymenoptera parasitica	2	7
Embia major	1	3
Süfrə (Coleoptera)	5	17
Cacoecia rosana	1	3
Cəmi	30	100

***X.cristatus* (Clerck, 1757)**

Azərbaycanda Abşeron yarımadasında [14], Şəki-Zaqatala bölgəsində [10, 15], Lənkəran təbii vilayətində [11], Qobustan [9]. Xızı [13] və Ağstafa [5] rayonlarında qeyd olunub.

Tədqiqat ərazisində (Siyəzən rayonunun Qalaaltı kəndi və Şamaxının Qaleybuğurd kəndi) yetkin fərdlərə may-iyun aylarında rast gəlinib. Kölgəyə dözümsüz olan *X.cristatus* əsasən açıq, günəşli ərazilərdə bitən alçaqboylu bitkilərin arasında, torpaq səthində qeyd olunub.

X.cristatus öz ovunu ön ayaqlarını uzadıb pusquda durub gözləməklə ovlayır. Ov etdiyi yerdən asılı olaraq onun qidası müxtəlif olur. Məsələn, otların arasında, çiçək başlıqlarının üzərində o, həşəratlar, xüsusilə arılar və kəpənekləri ovlayır. Yer səthində isə əsasən qarışqaları, hörümçəkləri və digər yumşaq bədənli həşəratları ovlayır.

Müşahidələr zamanı 62 fərdə (19 erkək-31%, 43 dişi-69%) baxılıb. 10 erkək (16%) və 19 dişidə (31%) qida obyektləri var idi. Hörümçəyin şikarlarının tədqiqi zamanı 29 fərd müəyyən olundu (Cədvəl 4).

Cədvəl 4.*X.cristatus* növünün qida tərkibi

Qida tərkibi	Şikarların sayı	%
Xysticus kochi	1	4
Agriotes lineatus	3	10
Hymenoptera aculeata	5	17
Hymenoptera parasitica	3	10
Formicidae apterous	15	52
Formicidae alate	2	7
Cəmi	29	100

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının coğrafiyası. Fiziki coğrafiya. 3 cildə, I cild, Bakı, 2014, 529 s.
2. Məmmədov Q.Ş., Yusifov E.F., Xəlilov M. və b. Azərbaycan ekoturizm potensialı. 2 cildə, II cild, Bakı, Şərq-Qərb nəşriyyat, 2012, 298 s.
3. Hüseynov E.F., Əliyev X.Ə., Snegovaya N.Y. İsmayılı qoruğunun hörümçəklər faunasının öyrənilməsinə dair / Bakı: Azərbaycan Zooloqlar cəmiyyəti, I Qurultayın materialları, 2003, s. 191-195.
4. Xasayeva Ş.İ. Gəncə-Qazax bölgəsinin hörümçəklərinin (Arachnida, Araneae) öyrənilməsinə dair / Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 93-cü ildönümünə həsr olunmuş "Gənc tədqiqatçıların IV Beynəlxalq Elmi Konfransı", Bakı: 29-30 aprel 2016, s. 319-320.
5. Xasayeva Ş.İ., Hüseynov E.F. Gəncə-Qazax bölgəsinin hörümçək (Arachnida, Araneae) faunasının yeni növləri / Bakı: Zoologiya İnstitutunun Əsərləri, 2015, c. 33, № 1, s.50-54.
6. Xasayeva Ş.İ., Hüseynov E.F. Ağstafa rayonu ərazisində hörümçəklərin (Arachnida, Araneae) öyrənilməsinə dair / Bakı: AMEA-nın Xəbərləri, Biologiya və Tibb elmləri seriyası, 2015, c. 70, № 2, s.68-74.
7. Xasayeva Ş.İ., Hüseynov E.F. Goranboy rayonu ərazisində hörümçəklərin (Arachnida, Araneae) öyrənilməsinə dair / Bakı: AMEA-nın Xəbərləri, Biologiya və Tibb elmləri seriyası, 2016, c. 71, № 2, s.85-90.
8. Xasayeva Ş.İ., Məhərrəmov M.M. Gədəbəy rayonu ərazisində hörümçəklərin (Arachnida, Araneae) öyrənilməsinə dair / Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, Təbiət elmləri və tibb seriyası, 2017, c. 84, № 3, s.114-119.
9. Алиева Т.В. К изучению фауны пауков (Arachnida: Aranei) Гобустанского заповедника Азербайджана / Ростов-на-Дону: Кавказский Энтомологический Бюллетень, 2010, т.6, № 2, с.133-142.
10. Атакишиев Т.А. Пауки – симбионты медоносной пчелы / Уч.зап. Казанск. вет. ин-та., 1969, т.105, с.317-323.
11. Гусейнов Э.Ф. Пауки Ленкоранской природной зоны и Апшеронского полуострова Азербайджана: Автореферат диссертации доктора философии по биологии, Баку, 1999, 29 с.
12. Гусейнов Э.Ф., Алиева Т.В. Фауна пауков (Arachnida: Araneae) Пиркулинского заповедника Азербайджана / Баку: Институт Зоологии НАН Азербайджана, 2008, с. 281 – 287.
13. Гусейнов Э.Ф., Хасиева Ш.И. К изучению фауны пауков (Arachnida, Araneae) Алтыгагачского национального парка / Баку: Институт Зоологии НАН Азербайджана, 2013, т. 31, № 2, с.205-211.
14. Дунин П.М. Фауна и экология пауков (Aranei) Апшеронского полуострова (Азербайджанская ССР) // Пермь: Фауна и экол. паукообразных, 1984, с. 45-60.
15. Дунин П.М. Фауна и высотное распределение пауков (Arachnida, Aranei) Азербайджанской части южного макросклона Большого Кавказа /

- Москва: Фауна и экология пауков и скорпионов, Арахнол. сб. 1989, с.31-39.
16. Дунин П.М., Мамедов, А.А. Пауки хлопковых полей юго-восточной части Азербайджана / Москва: Бюллетень Московского общества испытателей природы, Отдел биологический, 1992, т. 97, № 6, с.53-61.
 17. Нуруева Т.В., Гусейнов, Э.Ф. К изучению фауны пауков прибрежной зоны Каспийского моря в пределах Гобустана // Bakı: Zoologiya İnstitutunun əsərləri, 2011, т. 29, с. 448-455.
 18. Харитонов Д.Е. Дополнение к каталогу русских пауков // Перм: Учение записки Пермского Государственного университета, 1936, т. 2, № 1, с.167-225.
 19. Хасаяева Ш.И. К изучению фауны пауков (Arachnida, Araneae) Гёй-Гёльского Государственного Природного заповедника / Материалы Международной научной конференции «Каспийское море: прошлое, настоящее, будущее», Махачкала, 26-28 октября, 2014, с. 203-205.
 20. Marusik Y., Guseinov, E., Aliyev, H. Spiders (Arachnida: Aranei) of Azerbaijan. 4. Fauna of Naxcivan / Arthropoda Selecta, 2004, v. 13, p. 135-149.
 21. Koch L. Kaukasische Arachnoideen / Oscar Schneider, Naturwissenschaftliche Beiträge zur Kenntnis der Kaukasusländer, auf grund seiner Sammelbeute herausgegeben, Dresden: 1878, t. 3. s.36-71.
 22. Kulczyński W. Attidae musei zoologici Varsoviensis in Siberia orientali collecti / Krakow: Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzen Wydzialu Matematyczno Przyrodniczego Akademji Umiejetnosci, 1895 d, s. 45-98.

Redaksiyaya daxil olub 01.02.2024